

УДК 94:323.1

DOI: 10.31651/2076-5908-2024-2-86-90

Олег ПИЛИПИШИН

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін Тернопільського національного медичного університету ім. І. Я. Горбачевського, м. Тернопіль, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4073-7512>
e-mail: pylypyshyn@tdmu.edu.ua

Віта КОТУБЕЙ

доктор філософії, старший викладач кафедри географії та суспільних дисциплін Мукачівського державного університету, м. Мукачево, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8050-8549>
e-mail: vita Kotubej@gmail.com

НАСЛІДКИ УКРАЇНІЗАЦІЇ НА ТЕРЕНАХ УРСР СТАНОМ НА 1930 р. (НА АРХІВНИХ МАТЕРІАЛАХ ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ)

Анотація. Мета дослідження – висвітлити наслідки процесу українізації на території України станом на 1930 р. Методологія дослідження базується на принципах історизму, системності та на критичному підході, на загально-наукових та спеціальних методах історичної науки. Наукова новизна ґрунтується на тому, що задекларована проблема висвітлена на основі раніше невідомих архівних матеріалів Польської Республіки. Висновки. Радянська політика «українізації» була для більшовицького керівництва одним із засобів зміцнення влади, а не метою діяльності. Вона не передбачала розвиток української культури на засадах загальнолюдських цінностей, створення суверенної української держави.

Намагання радянського уряду українізувати все офіційне й суспільне життя було насправді тактичними й політичними ходами. Зважаючи на все позитивне, що давала «українізація», українська інтелігенція назагал схвалювала й підтримувала її, хоча в академічних і літературних колах сприймала її як тільки часткове задоволення природних прав українського народу, а то й застерігала вже на самих початках перед небезпекою відродження російського великодержавництва й русифікації. Незважаючи на певні труднощі, які виникали під час процесу «українізації», українська мова поступово набувала ширшого застосування, що сприяло активному розвитку літератури, мистецтва, освіти, науки та видавничої справи, а також загальному національно-культурному відродженню. Однак на початку 1930-х рр. «коренізація» значно сповільнилася, а згодом була зовсім зупинена. Посилення адміністративного контролю в управлінні національно-культурним будівництвом не відповідало розвитку автономії союзних республік і зростання національної свідомості їх населення. В УРСР також почалася кампанія проти так званого націоналістичного ухилу, внаслідок чого багато відомих українських політичних, державних і культурних діячів зазнали репресій.

Ключові слова: українізація, українська мова, навчання, освіта, органи влади.

Oleh PYLYPYSHYN

PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Higher Education Pedagogy and Social Disciplines I. Gorbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4073-7512>
e-mail: pylypyshyn@tdmu.edu.ua

Vita KOTUBEY

D. in Philosophy, Senior Lecturer at the Department of Geography and Social Disciplines at Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8050-8549>
e-mail: vita Kotubej@gmail.com

THE CONSEQUENCES OF UKRAINIANIZATION IN THE USSR AS OF 1930 (ON THE ARCHIVAL MATERIALS OF THE POLISH REPUBLIC)

Abstract. Purpose – of the article is to analyze the course and consequences of the process of Ukrainization on the territory of Ukraine as of 1930. The research methodology of the study is based on the principles of historicism, systematicity and a critical approach, on general scientific and special methods of historical science. The scientific novelty is based on the fact that the declared problem is covered on the basis of previously

unknown archival materials of the Polish Republic. **Conclusions.** For the Bolshevik leadership, the Soviet policy of «Ukrainization» was a means of strengthening power, not a goal. It did not envisage the development of Ukrainian culture on the basis of universal values or the creation of a sovereign Ukrainian state. The Soviet government's attempts to Ukrainize all official and social life were in fact tactical and political moves. Given all the positive benefits of «Ukrainization», the Ukrainian intelligentsia generally approved and supported it, although in academic and literary circles it was perceived as only partial satisfaction of the natural rights of the Ukrainian people, and even warned at the very beginning against the danger of reviving Russian great power and Russification.

Despite certain difficulties that arose during the process of «Ukrainization», the Ukrainian language gradually became more widely used, which contributed to the active development of literature, art, education, science, and publishing, as well as to the overall national and cultural revival. In the early 1930s, however, «indigenization» slowed considerably, and later was stopped altogether. The strengthening of administrative control in the management of national and cultural construction did not correspond to the development of the autonomy of the union republics and the growth of national consciousness among their populations. The Ukrainian SSR also launched a campaign against the so-called nationalist bias, which resulted in repression of many prominent Ukrainian political, state, and cultural figures.

Keywords: Ukrainization, Ukrainian language, training, education, authorities.

Постановка проблеми. Політика «українізації», започаткована більшовицьким керівництвом у 20–30-ті рр. ХХ ст., була частиною офіційного політичного курсу «коренізації», проголошеного на XII з'їзді РКП(б) 1923 р. Метою цієї політики було зміцнення впливу центральної влади в національних республіках після формування СРСР як унітарної держави. «Українізація» задовольняла потребу в розширенні ідеологічного впливу комуністичної партії на українське суспільство. Правовими підставами для реалізації цієї політики стали декрет РНК УРСР «Про заходи у справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ» від 27 липня 1923 р., постанови ВУЦВК і РНК УРСР «Про заходи забезпечення рівноправності мов та про допомогу розвитку української мови» від 1 серпня 1923 р. і «Про заходи термінового проведення повної українізації радянського апарату» від 30 квітня 1925 р.

Згідно з цими документами, планувалася насамперед українізація шкільних, виховних і культурно-освітніх закладів, а також поступове запровадження української мови в усіх радянських і господарських установах, з організацією спеціальних курсів для вивчення української мови. Крім того, передбачалося залучати корінне населення республіки до державного та господарського будівництва, а також враховувати національні фактори під час комплектування партійного і державного апарату та громадських організацій.

Політика українізації була ініціативою комуністичного тоталітарного режиму, що полягає в залученні українців до роботи в радянських, партійних і громадських установах. Метою цієї політики було нейтралізувати національно-визвольні прагнення українського народу та зміцнити більшовицьку владу в УРСР. Передбачалося використання національних кадрів у радянських структурах, а також розширення ідеологічного впливу комуністичної партії на українське суспільство через українську мову та підтримку «пролетарських елементів» у національному культурному житті. Одночасно українізація справила позитивний вплив на розвиток української мови і культури. Наприклад, у 1929 р. приблизно 92% дітей в УРСР навчалися в україномовних початкових школах, а на початку 1930-х рр. більшість газет і книг виходила українською мовою. Однак з часом політика українізації зазнала змін, що призвело до репресій та суворої цензури, які негативно вплинули на українську інтелігенцію та культурне життя, особливо під час Голодомору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема українізації в радянській Україні протягом 1920–30-х рр. є суттєвим елементом вивчення української історії, що привертає увагу багатьох дослідників. У цей період радянська влада намагалася впровадити українську мову та культуру в офіційні інституції. Однак ці зусилля призвели до різноманітних соціальних і етнонаціональних наслідків.

Науково-довідкові матеріали, такі як «Політика українізації в радянській Україні (1920–1930-ті рр.)» [1] та колективна монографія «Українізація 1920–1930-х рр.: передумови, здобутки, уроки» [2], детально висвітлюють як позитивні, так і негативні аспекти цієї політики. Дослідження демонструють, що, хоча українізація принесла певні здобутки в інтеграції української культури, вона також посилила розбіжності між різними регіонами країни, зокрема між Наддніпрянщиною, Поділлям, Волиню і індустріальним Південним Сходом.

Спостереження О. Рафальського про політико-правовий статус національних меншин ілюструють складність стосунків між українським суспільством і радянською політикою національної ідентичності, що залишає багато запитань для подальшого аналізу [3]. У роботі «Педагогічні кадри Донбасу і політика українізації (1920–1930-ті роки)» І. Богінська детально досліджує особливості кадрового забезпечення освітньої системи Донеччини в період до українізації. Дослідниця справедливо зазначає про домінування класового підходу у відборі педагогічних працівників для Донбасу, а також про поширене серед партійних діячів нехтування національними особливостями УРСР [4].

О. Обидьонова в дисертації «Національні меншини Донбасу в 20–30-ті роки ХХ століття» вказує на цікавий факт високого рівня урбанізації меншин Донецько-Криворізького регіону [5]. К. Колісник у роботі «Проведення політики українізації на Харківщині в 1923–1932 рр.» аналізує українізацію з різних аспектів у столичному житті України та її окрузі [6]. Л. Місінкевич у дисертації «Національні меншини Поділля в 20–30-х рр. ХХ ст.» досліджує національну політику радянської влади щодо меншин Поділля [7]. В. Стремецька в дослідженні «Політика українізації на Півдні України у 20–30-ті роки ХХ ст.» вивчає українізацію губернського, окружного, районного та сільського апаратів, а також профспілкових і партійних організацій півдня України, підкреслюючи її високу результативність [8].

Мета статті – проаналізувати хід та наслідки процесу українізації на території України станом на 1930 р.

Виклад основного матеріалу. На початку квітня 1930 р. Центральна комісія з українізації в УРСР зобов'язала районні українізаційні комісії завершити до кінця жовтня цього ж року перевірку стану процесу українізації: рівень знань української мови на усій території радянської України. Перш за все, перевірки мали виявити якого рівня володіння українською мовою досягли ті чиновники, які під час попередніх іспитів здобули лише другий або третій рівень. Одночасно центральна комісія звернулася до ряду місцевих органів влади УРСР, зокрема, до Наркомату освіти і Центральної прокуратури, а також до партійних установ і окружних комісій українізації, з вимогою покращити стан українізації в освіті, провести детальні перевірки володіння українською мовою серед професорсько-викладацького складу ЗВО усіх рівнів. Центральна комісія проводила певні зміни в діяльності «Державного Видавництва УРСР», притягуючи до відповідальності осіб, які будь-яким чином виявляють вороже ставлення до українізації та свідомо не виконували розпоряджень уряду. Окрема вимога була до ЦК КПУ, з проханням прискорити українізацію серед партійних службовців старшого віку та молоді [9, s. 25].

Наведемо декілька повідомлень з радянської преси 1930 р. про накази, видані в ході «ефективної українізації». Приміром, Наркомат освіти видав наказ про те, що всім студентам, які завершують навчання, з недостатнім знанням української мови на «перший розряд», не видаватимуть дипломів, а лише тимчасові посвідчення. ОК КПУ в Харкові видав далекосяжні постанови: вести партійну агітацію в містах на 75 %, а на селі тільки українською мовою. Комісаріат соціальної освіти дуже інтенсивно займався подальшим впровадженням української мови як мови навчання у якомога більшій кількості шкіл, підпорядкованих цьому комісаріату [9, s. 25].

Проте, впродовж кількох років кампанія українізації все ще не мала достатнього прогресу і відповідні офіційні установи та відділи УРСР все ще «посилюють діяльність» у цьому напрямі. Необхідно усвідомити і той безсумнівний факт, що, враховуючи відомі прийоми КПУ в «організації» політичного і громадського життя в Україні, українізаційна акція могла бути завершена в короткі терміни. Це цілком недвозначно доводить, що, якщо з одного боку українізаційні прагнення правлячої КП офіційно дуже сильно афішуються, з іншого – ці ж чиновники не проводили практичних заходів, як очікувалося, для реального здійснення процесу українізації. Тому офіційне намагання уряду українізувати все офіційне й суспільне життя було насправді тактичними й політичними ходами [9, s. 26].

Про це свідчать підсумки Всеукраїнської партійно-просвітницької конференції, що відбулася 20 квітня 1930 р. у Харкові, на якій один із членів ЦК КПУ А. Хвиля заявив, «що справа українізації справді пов'язана з національною справою, але вона має служити насамперед революції й уникати всіх націоналістичних моментів», що було досить рішуче.

В свою чергу О. Стецький, який, «не відкидаючи інтернаціоналізму як основи навчання, вимагав урахування в шкільній системі національних відмінностей і навчання на основі українських традицій» [9, s. 26].

Тим не менше конференція прийняла резолюції відповідно до вимог ЦК КПУ, а для вирішення організаційних питань обрала комісію з 15 осіб, завданням якої було запровадити обов'язкове навчання в школах всіх дітей від 7 років – лише рідною мовою дитини, але будь-яка традиція з націоналістичними тенденціями повинна бути опущена в освіті, а головною основою навчання мали бути приклади з життя пролетаріату та III Інтернаціоналу, оскільки метою навчання є виховання дитини як майбутнього борця пролетарської революції. Як зазначала радянська преса у 1930 р. – «завдання виховання дитини рідною мовою майже абсолютно неможливе через гостру нестачу належно підготовленого педагогічного персоналу, внаслідок чого, звісно, залишиться, як було, тобто дитина, якщо взагалі вчитиметься, то тією мовою, якою буде володіти вчитель, тобто в першу чергу російською» [9, s. 27].

Якщо взяти до уваги згаданий наказ Освітньої комісії про видачу випускникам ЗВО тільки свідоцтв, а не дипломів, то слід вважати само собою зрозумілим, що в цих ЗВО знання української мови як викладачами, так і студентами, були на дуже низькому рівні а це означало, що найближчим часом ці університети не в змозі забезпечити школи відповідною кількістю вчителів. Слід згадати, що Наркомат соціальної освіти мав намір додатково відкрити 8500 нових шкіл з українською мовою навчання до вже нібито існуючих 16 800 шкіл. Цифрові дані, звісно, почерпнуті з радянської преси, яка також нарікала на брак кваліфікованих учителів і відповідних підручників та шкільних бібліотек [9, s. 26].

Постановою центральних органів влади УРСР травень 1930 р. було визначено для проведення агітаційної кампанії з поширення української книги. Кампанія під назвою «Місячник пропаганди української книги» виявилася цілковито невдалою, оскільки, крім офіційних гасел чиновників, простий народ не цікавився нею зовсім. Радянська преса опублікувала ряд статей про діяльність державного видавництва УРСР. Зі змісту цих публікацій видно, що в 1927–1928 рр. «Українське державне видавництво» надрукувало 105 млн. примірників книжок, у 1928–1929 рр. – 187 млн., а в 1929–1930 рр. має намір видати 320 млн. примірників книжок. Обороти видавництва зріс з 6,4 до 13,3 млн. крб., але подальшому розвитку заважала нестача паперу і поганий стан поліграфічної промисловості. Також бракувало редакторів та авторів, що могло призвести до невиконання запланованої програми в повному обсязі [9, s. 27].

Крім цього, на травень 1930 р. радянська преса в Україні видавала 103 щоденні журнали, в тому числі – 42 селянські, 23 робітничі, 14 комсомольських і 24 науково-літературних. Загальний наклад цих журналів становив 4 млн примірників на рік, з них – 90% українською мовою, 7% російською та 3% іншими мовами. Найбільший наклад друкував центральний селянський журнал «Радянське село» (610 тис. примірників), за ним – центральна газета КПУ «Комуніст» (142 тис.), «Вісті» (110 тис.), «Комсомолец України» (74 тис.), селянський журнал Шевченківського району «Радянська думка» (72 тис.), «Зоря» в Дніпропетровську (50 тис.), «Пролетарська правда» в Києві (45 тис.), «Чорноморська комуна» в Одесі, «Луганська Правда» і «Диктатура Труда» в Сталіно (40 тис.), «Кочегарка» в Артемівську (30 тис.). Водночас спорадично видавалися (біля 200) неперіодичні журнали так званіми роз'їзними редакціями, які працювали на КП УРСР [1, s. 27]. «Промисловість» видавала згаданих вище журналів (неперіодичних) 210, вищі наукові установи та армія 134 – усі російською мовою. Згідно журналу «Вісті» за травень 1930 р., з якого взято наведену інформацію, опубліковано в УРСР, поза щоденними газетами, 328 (в тому числі 278 українською) щотижневиків, двотижневиків і щомісячників річним накладом 22457 тис. примірників [9, s. 27].

Висновки. Радянська політика «українізації» була для більшовицького керівництва одним із засобів зміцнення влади, а не метою діяльності. Вона не передбачала розвитку української культури на засадах загальнолюдських цінностей, створення суверенної української держави. Намагання радянського уряду українізувати все офіційне й суспільне життя було насправді тактичними й політичними ходами. Зважаючи на все позитивне, що давала «українізація», українська інтелігенція назагал схвалювала й підтримувала її,

хоча в академічних і літературних колах сприймала як тільки часткове задоволення природних прав українського народу, а то й застерігала вже на самих початках перед небезпекою відродження російського великодержавництва й русифікації.

Незважаючи на певні труднощі, які виникали під час процесу «українізації», українська мова поступово набувала ширшого застосування, що сприяло активному розвитку літератури, мистецтва, освіти, науки та видавничої справи, а також загальному національно-культурному відродженню. Однак на початку 1930-х рр. «коренізація» значно сповільнилася, а згодом була зовсім зупинена. Посилення адміністративного контролю в управлінні національно-культурним будівництвом не відповідало розвитку автономії союзних республік і зростання національної свідомості їх населення. В УРСР також почалася кампанія проти так званого націоналістичного ухилу, внаслідок чого багато відомих українських політичних, державних і культурних діячів зазнали репресій.

Список літератури

1. Політика українізації в радянській Україні (1920–1930-ті рр.): науково-допоміжний бібліографічний покажчик / упоряд. П. Бондарчук, В. Даниленко, Г. Єфіменко. Київ, 2003. 219 с.
2. Українізація 1920–1930-х рр.: передумови, здобутки, уроки: монографія / ред. В. Смолій. Київ, 2003. 391 с.
3. Рафальський О. Національні меншини України у ХХ ст.: історіографічний нарис. Київ: Полюс, 2000. 447 с.
4. Богінська І. Педагогічні кадри Донбасу і політика українізації (1920–1930-ті рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2000. 19 с.
5. Обидьонова О. Національні меншини Донбасу в 20–30-ті роки ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2000. 19 с.
6. Колісник К. Проведення політики українізації на Харківщині в 1923–1932 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Харків, 2001. 23 с.
7. Місінкевич Л. Національні меншини Поділля в 20–30-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2000. 19 с.
8. Стремєцька В. Політика українізації на Півдні України у 20–30-ті рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Миколаїв, 2001. 20 с.
9. Sprawozdanie z życia mniejszosci narodowych (za II i III kwartał 1930 r.). Wydział narodowosciowy. Warszawa 1930. T 20. 92 s.

References

1. Policy of Ukrainization in Soviet Ukraine (1920s–1930s). (2003). Scientific and auxiliary bibliographic index / P. Bondarchuk, V. Danylenko, H. Yefimenko. Kyiv [in Ukrainian].
2. Smolii, V. (ed.) (2003). Ukrainization of the 1920s and 1930s: Prerequisites, Achievements, Lessons. Kyiv [in Ukrainian].
3. National Minorities of Ukraine in the Twentieth Century: A historiographical essay. (2000). Kyiv [in Ukrainian].
4. Bohinska, I. (2000). Pedagogical Staff of Donbas and the Policy of Ukrainization (1920-1930): Extended abstract of Candidate's thesis (history). Donetsk [in Ukrainian].
5. Obidyonova, O. (2000). National Minorities of Donbas in the 20s – 30s of the XX century: Extended abstract of Candidate's thesis (history). Donetsk [in Ukrainian].
6. Kolisnyk, K. (2001). Implementation of the Ukrainianization Policy in the Kharkiv Region in 1923–1932: Extended abstract of Candidate's thesis (history). Kharkiv [in Ukrainian].
7. Misinkevych, L. (2000). National Minorities of Podillia in the 20–30s of the XX century: Extended abstract of Candidate's thesis (history). Kyiv [in Ukrainian].
8. Stremetska, V. (2001). Policy of Ukrainization in the South of Ukraine in the 20s –30s of the XX century: Extended abstract of Candidate's thesis (history). Mykolaiv [in Ukrainian].
9. Sprawozdanie z życia mniejszosci narodowych (za Ii III kwartał 1930 r.). Wydział narodowosciowy. (1930). Warszawa [In Polish].

Надійшла до редакції / Received: 04.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 16.12.2024